

УДК 37.014.5:271.2-29]:329.15(497.1)
376.7(498)"1945/1946"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2024.2.cve.137-161>

Original scientific paper/Оригинални научни рад

Received/Примљен: 10. 6. 2024.

Accepted/Прихваћен: 15. 7. 2024.

Владимир Љ. ЦВЕТКОВИЋ

Институт за новију историју Србије, Београд

cvetkovicv@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-6507-296X

Титова Југославија и српске вероисповедне основне школе у Румунији 1945–1946. године*

Апстракт: Рад представља покушај да се на основу југословенских архивских извора и релевантне српске и румунске литературе реконструише процес подржављења српских вероисповедних основних школа у Румунији и истовремено идентификују актери и њихова мотивација током тог процеса, са посебним освртом на идеолошке интересе нових југословенских власти у промењеним друштвеним и политичким околностима.

Кључне речи: Југославија, Румунија, српска национална мањина, основно школство, Банат

Основно и средње школство српске националне мањине у Румунији, онакво какво је затечено непосредно по завршетку Другог светског рата, било је устројено према Конвенцији о уређењу мањинских основних школа у Банату коју су 10. марта 1933. потписале Краљевина Југославија и Краљевина Румунија.¹ Њеном применом створен је уређен систем по коме су се Румуни у Југославији определили да задрже државне основне

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада Института за новију историју Србије у 2024. години бр. 451-03-66/2024-03/200016 од 5. 2. 2024.

1 Gligor Popi, *Jugoslovensko-rumunski odnosi 1918–1941*, (Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, 1984), 112; Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2005), 255–256.

школе са наставом на румунском језику, Хрвати у Румунији да своје вероисповедне римокатоличке школе замене државним школама на хрватском језику (укупно девет таквих школа), док су Срби одлучили да задрже постојеће православне вероисповедне основне школе чији број је, оснивањем нових у местима где до тада нису постојале, порастао са 42 на 54.² Поред основних школа, основане су и секције при учитељским школама у Вршцу (на румунском језику) и Темишвару (на српском језику) које су школовале учитеље, док су, почев од школске 1934/1935. године, иако конвенција то није предвиђала, договором Југославије и Румуније основане ниже гимназије на српском језику у Темишвару, односно на румунском језику у Вршцу.³ Иако је примена поменуте конвенције уредила школство југословенских мањина у Румунији, она није решила све проблеме од којих се најважнији тицао сталног недостатка учитеља. Њено спровођење текло је споро и невољно са југословенске стране, будући да је до њеног закључења дошло под притиском савезника из Мале Антанте.⁴ Већ првих година спровођења конвенције уочено је да је више ишла на руку румунској страни: док Румунија није давала никакву директну материјалну помоћ српским вероисповедним школама у Банату, Југославија је издржавала румунске мањинске школе на својој територији и чак исплаћивала плате учитељима тих школа, иако су многи од њих били румунски држављани, истовремено плаћајући и учитеље југословенске држављане које је, због недостатка тамошњег особља, слала у српске мањинске школе у Румунији.⁵

Након почетка Другог светског рата и окупације Југославије положај српских вероисповедних школа у Румунији додатно је погоршан њиховим све тежим финансирањем услед компликација насталих због положаја Српске православне цркве у том периоду.⁶ Ратне прилике довеле су до тога да је примена Конвенције из 1933. године у Румунији, у суштини, престала 6. априла 1941, јер су тамошње власти престале да убирају општински прирез од 14% намењен издржавању српских вероисповед-

2 Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919–1989*, (Темишвар: Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији, 1996), 16; Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији од раног средњег века до данашњег времена*, (Нови Сад: Матица српска, 1997), 415.

3 Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919–1989*, 16–17; Павле Стојанов, *Југословенска национална мањина у Румунији*, (Београд: Култура, 1953), 48–49; Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 257.

4 Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 256.

5 Стојанов, *Југословенска национална мањина у Румунији*, 48–49.

6 Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919–1989*, 42–43.

них школа.⁷ Румунија је без оправдане потребе реквирирала у војне сврхе многе школске зграде, чиме је децу српских мањинаца приморавала да похађају румунске школе, већини учитеља југословенских држављана чињене су разне „неприлике“ услед којих је већина била приморана да се врати у окупирану Југославију, док су спречавање повратка оних припадника српске мањине који су се борили у редовима НОВЈ, и насељавање Румуна из других делова земље у Банат доприносили утиску да су припадници српске мањине у Румунији били изложени притисцима ради њихове постепене асимилације.⁸

Непосредно по окончању Другог светског рата, веома лоше стање у српским вероисповедним школама у Румунији указивало је на погубно садејство чинилаца из више извора: један од њих била је сама Конвенција из 1933. године и лоша решења која је садржала, други су биле ратне околности, а трећи – стални напори румунске државе за асимилацију српске, али и других мањина у земљи. Школске 1944/1945. године у Румунији је било 50 српских вероисповедних школа са 108 одељења и 3.096 ученика.⁹ То је, међутим, било стање на папиру. У стварности, четири школе нису радиле због недостатка учитеља: уместо предвиђених 108 одељења било је отворено само 81, иако је број деце школских обвезника износио око 4.400. У школама је радило 38 учитеља Срба који су били румунски држављани, 10 учитеља српске националности који су били држављани Југославије, 29 свештеника и четири помоћна учитеља, док је чак 29 учитељских места било упражњено.¹⁰ Узрок недостатка учитељског кадра било је веома лоше материјално стање учитеља који су плате и пензије примали нередовно, услед чега се ни они који су завршили учитељску школу нису запошљавали као учитељи. Да би се исплатиле плате и пензије учитеља српских вероисповедних школа у Румунији било је потребно 57,6 милиона леја, при чему је буџет за школску 1944/1945. годину износио свега 25 милиона.¹¹ Ове тешкоће допринеле су да свеукупни, а нарочито образовни резултати рада српских вероисповедних школа у Румунији после Другог светског рата буду оцењивани као лоши, у најбољем случају про-

7 Дипломатски архив Министарства спољних послова Србије (ДАМСПС), Политичка архива (ПА), 1946, Југославија, фасц. 44, дос. 9, Наше школе у Румунији, Пов. бр. 15478, 1.

8 Исто, 1–2.

9 ДАМСПС, ПА, 1946, Румунија, фасц. 76, дос. 1, Извештај о положају Срба и Хрвата у Румунији, Пов. бр. 715, 3.

10 Исто.

11 Исто, 4.

сечни, иако су оне имале значајну улогу у очувању верске и националне свести тамошњих Срба.¹²

Свим овим чиниоцима који су лоше утицали на стање српских вероисповедних школа у Румунији, већ у току 1945. године, придружио се још један – губитак подршке нових југословенских власти типу школства какво је у том тренутку постојало у Румунији. Тај нови чинилац био је у вези са муњевитим политичким, друштвеним и економским променама које је предводила Комунистичка партија Југославије, а које су Југославију веома брзо претвориле у земљу „народне демократије“, тј. државу устројену по узору на СССР.¹³ У таквој држави и друштву у коме није било места за религиозност и цркву, постојање образовних институција којима је управљала верска организација било је непожељно. Иако су се српске вероисповедне школе налазиле у Румунији, власти Титове Југославије су, руководећи се својом интернационалном мисијом, очигледно сматрале да им државне границе не могу бити препрека у борби против утицаја цркве на школство. Такав став био је у складу и са променама у школству које су спровођене у самој Југославији, у исто време и са истим циљем. Свега пет месеци по окончању рата, у Југославији је, без промене устава, а у циљу „културне револуције“ као вида свеукупног преображаја друштва, донет закон о обавезном седмогодишњем основном образовању и то као корак ка увођењу истог таквог осмогодишњег образовања.¹⁴ Тај корак уследио је непосредно по повратку југословенске делегације која је у СССР-у боравила ради „проучавања просветних прилика“ у првој земљи социјализма, што је разумљиво, јер је циљ нових југословенских власти такође био изградња социјалистичког друштва.¹⁵

12 Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919–1989*, 43.

13 Опширније о томе види у: Branko Petranović, Sava Dautović, *Jugoslavija, velike sile i balkanske zemlje, 1945–1948. Iskustvo „narodne demokratije“ kao partijske države*, (Beograd; Podgorica: Istorijски институт Crne Gore, 1994); Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, III: Socijalistička Jugoslavija 1945–1988*, (Beograd: Nolit, 1988); Marija Obradović, „Narodna demokratija“ u Jugoslaviji 1945–1952, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1995); Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*, (Beograd: Rad, 1988); Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970, I–II*, (Beograd: Институт за новију историју Србије, 2002).

14 Сања Петровић Тодосијевић, „Реформа основношколског система у Србији 1944–1959“, *Без школе шта би ми?! Огледи из историје образовања у Србији и Југославији од 19. века до данас*, Зборник радова, ур. Александра Илић Рајковић, Сања Петровић Тодосијевић, (Београд: Институт за новију историју Србије; Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2021), 296–297.

15 *Исто*, 297.

Брзина са којом се приступило променама у области образовања разумљива је и стога што су југословенски комунисти сматрали да је „културни преображај“ друштва био неопходан, с обзиром да су наслеђену културну заосталост сматрали главном препреком даљем развоју револуције тј. изградњи социјалистичког друштва.¹⁶

Стање српских вероисповедних школа у Румунији непосредно после Другог светског рата било је оптерећено лошим материјалним условима, недостатком учитеља и адекватних уџбеника и slabим васпитно-образовним резултатима, што је наметало потребу њихове хитне реформе. Међутим, далеко од тога да су све ове мањкавости биле једини, а свакако не главни разлог њиховог подржављења. Чињеница која је највише сметала новим југословенским властима била је њихов правни статус у оквиру Темишварске епархије Српске православне цркве и, с тим у вези, њихов делимично верски карактер. Разлози идеолошке природе којим су се руководиле власти у Београду у процесу подржављења мањинских српских вероисповедних школа у Румунији јасно су уочљиви у југословенској архивској грађи, али и током поменутог процеса и делатности његових актера. Почев од пролећа 1945. године, Епархијски школски одбор на челу са протојерејем Слободаном Костићем, намесником владике Иринеја који је још од избијања рата био спречен да лично управља својом епархијом, нашао се на удару „савршене олује“. У немогућности да од Патријаршије у Београду добије помоћ, Епархијска школска управа доспела је у незавидан положај, јер је била непожељна, како новим југословенским, тако и постојећим румунским властима, док је истовремено била на удару „напредне струје“ српског живља.¹⁷ Напредну или, како је често називана у југословенским изворима, „прогресивну“ струју унутар српске националне мањине у Румунији чинили су махом млади људи, блиски идеологији Комунистичке партије Југославије. Са том идеологијом добар део њих упознао се током рата, када су као добровољци приступили Народноослободилачкој војсци Југославије, тј. партизанском покрету. Око 2.000 Срба из Румуније изабрало је ову могућност, не желећи да се од присилне мобилизације у румунску војску која је ратовала против Совјета на Источном фронту заштити скривајући се по земунцима и шумама, попут војних бегунаца. По завршетку рата њиховим по-

16 Сања Петровић Годосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду. Реформа основношколског система у Србији 1944–1959*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2018), 42–43.

17 Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919–1989*, 43.

вратком у српска села у румунском делу Баната, а нарочито у Банатској клисури где су били нарочито бројни, дошло је међу српским мањинцима до буђења већ угасле наде у могуће уједињење са Југославијом. Румунске власти су на ове тежње гледале са подозрењем, па су стога према демобилисаним борцима НОВЈ примењивали мере надзора. Подозрење румунских власти достигло је врхунац почетком маја 1945. у време заказаног, па на интервенцију Совјета отказаног Словенског конгреса у Темишвару који је уз подршку нових југословенских власти организовао Словенски антифашистички фронт, кровна политичка организација свих Словена у Румунији, основана неколико месеци раније као део Народног демократског фронта којим је доминирала Комунистичка партија Румуније.¹⁸ Управо из Словенског антифашистичког фронта, који је настајао да се легитимише као представник најширих слојева српске и других словенских мањина, у пролеће 1945. године потекла је иницијатива за подржављење српских вероисповедних школа у Румунији. У том циљу, покренута је својеврсна кампања посредством мањинског листа *Правда* који је током неколико наредних месеци објавио низ чланака о стању у српским и хрватским мањинским школама у Румунији, предлажући подржављење школа као једино решење. Чланке су најчешће потписивали учитељ Лазар Адамов који је уједно био и уредник *Правде* и, тада још увек активни школски референт, тј. инспектор српских вероисповедних школа и председник САФ-а, Радивој Фенлачки. И Адамов и свештеник Фенлачки били су блиски новим југословенским властима. Обојица су, уз Милана Теодоровића, директора *Правде*, Љубицу Марковић, председницу АФЖ-а и Павла Стојанова, председника омладинске организације САФ-а, били чланови делегације која је 26. марта 1945. у Београду разговарала са југословенским министром иностраних послова Иваном Шубашићем и његовим замеником, генералом Владимиром Велебитом.¹⁹ При-

18 Андреј Милин, Миодраг Милин, *ССКДУР или Срби из Румуније на барикадама Хладног рата*, (Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2009), 11–13; Више о околностима у којима је за 8. мај 1945. године био заказан а 7. маја отказан Словенски конгрес у Темишвару видети у: Андреј Милин, Миодраг Милин, Цветко Михајлов, *Срби у Румунији за време комунизма. Звучни архив и приручник о страдању*, (Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2011), 30–32; Miodrag Milin, Andrei Milin, *Sârbii din România. Documentar și studii despre remodelarea identitară*, (Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2017), 39–44; Владимир Љ. Цветковић, „Црвена армија на Дунаву, ослобођење Београда и тежње Срба из Румуније ка присаједињењу Југославији 1944–1945. године“, *Ослобођење Београда 1944. године*, Зборник радова, ур. Александар Животић, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2010), 179–183.

19 Милин, *ССКДУР или Срби из Румуније на барикадама Хладног рата*, 12.

ликом тог сусрета делегација из румунског Баната истакла је да су циљеви словенских антифашистичких органа у Румунији „идеолошки исти као и циљеви Народно-ослободилачког покрета“, али да они за циљ имају и „уједињење са Југославијом свих покрајина у којима живи словенско становништво и, уколико ово не би било могуће, пресељење овог становништва у Југославију“.²⁰ Шубашић и Велебит су се, у начелу, слагали са овим тежњама. Велебит је чак обећавао и помоћ нових југословенских власти у том смислу, али је и тражио да се на овоме не ради јавно, већ да се сачека повољан тренутак како се не би угрозила „румунска демократија“ или румунски „демократски елементи“.²¹ Иза флоскуле „демократски елементи“ стајала је, у ствари, Комунистичка партија Румуније, чија је настојања да монополише власт у земљи, поред СССР-а, отворено помагала и Титова Југославија.²²

Само двадесет дана после овог састанка, у темишварској *Правди* је као први у низу, изашао чланак који је позивао на подржављење српских вероисповедних школа у Румунији, сликајући стање школа најцрњим тоновима и називајући српску црквено-школску аутономију „шугавом“, јер су се на њу жалили и свештеници и учитељи и народ који је био изопштен из управљања школама.²³ Почетком јуна изашао је чланак из пера Лазара Адамова који је подвлачио веома лоше стање школских зграда које су представљале „ругло“ сваког села, као и застарелост уцбеника коришће-

20 ДАМСПС, ПА, 1945, Румунија, фасц. 27, дос. 20, Забелешка о разговору министра иностраних послова др Шубашића са делегацијом Југославена из Румуније, Београд, 26. март 1945. године, Пов. бр. 0183, 3; Цветковић, „Црвена армија на Дунаву, ослобођење Београда и тежње Срба из Румуније ка присаједињењу Југославији 1944–1945. године“, 178.

21 Исто.

22 Више о подршци Титове Југославије Комунистичкој партији Румуније у процесу совјетизације земље видети у: Vladimir Lj. Cvetković, “Yugoslavia and the crisis of Petru Groza government (August 1945 – January 1946)”, *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, s.n., Istorie* 68/2022, 65–77; Владимир Љ. Цветковић, „Обнова дипломатских односа Југославије и Румуније после Другог светског рата“, *Токови историје* 1/2022, 131–150; Vladimir Lj. Cvetković, “Josip Broz Tito, Petru Groza and Yugoslav-Romanian Relations 1945–1947”, *New Cultural and Political Perspectives on Serbian-Romanian Relations, South-East European History, Vol. 5*, ed. Aleksandra Đurić Milovanović, Jovana Kolundžija, Mircea Măran, Otilia Hedeșan, Christene D’Anca, (New York: Peter Lang Publishing Inc., 2023), 173–197; Владимир Љ. Цветковић, „Од непријатеља до пријатеља и напруга: трансформације југословенске политике према Румунији 1944–1948. године“, *Нови хоризонти спољне политике Југославије – Балкан, Европа, свет*, Зборник радова, ур. Јован Чавошки, Александар В. Милетић, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2023), 53–82.

23 Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919–1989*, 44.

них у настави. Најзад, под веома сугестивним насловом „Ново време тражи нову школу и управу“ Радивој Фенлачки је истицао организационе проблеме, преклапање надлежности поводом контроле рада српских вероисповедних школа у Румунији, као и застарелости прописа по којима је радила, да би на крају поентирао сугестивним закључком како „једино државна интервенција ту може помоћи“.²⁴ Кампања преко мањинске штампе, међутим, није била и једини вид притиска на Епархијску школску управу и румунске власти ради жељеног подржављења српских вероисповедних школа. Томе су служили и зборови учитеља иза којих је, опет, стајала „напредна струја“ српског живља и на којима су решења предлагали познати предводници те струје. Први збор учитеља вероисповедних школа одржан је још 17. децембра 1944. у Темишвару и на њему се расправљало искључиво о лошем стању школа и тешком материјалном положају учитеља. Међутим, на скупштини 54 учитеља Срба, Хрвата и Чеха одржаној 30. априла 1945, Адамов и Фенлачки су отишли корак даље и формулисали отварање словенских државних основних школа на матерњем језику као приоритетни циљ.²⁵ На тој скупштини Епархијски школски одбор проглашен је за „неспособан“ и „превазиђен“, а на иницијативу Лазара Адамова изабран је нови школски одбор на челу са Радивојем Фенлачким у који су ушли и учитељи (како румунски, тако и југословенски држављани), као и још десет чланова из реда грађана.²⁶ Скупштина је румунским властима предложила и нове директоре школа, али их оне нису поставиле услед непостојања законске основе за такав акт. Да су о свему биле обавештене и југословенске власти сведочи извештај Николе Груловића, шефа југословенског представништва у Букурешту, упућен директно маршалу Јосипу Брозу Титу 5. маја 1945. Извештај говори о томе да је Лазар Адамов био овлашћен за прикупљање података о стању југословенских мањинских школа у Румунији, уз напомену да наш живаљ „моли да се све школе одвоје од цркве и учине народним државним школама“.²⁷ На руку овим намерама ишао је и став румунских власти чији је министар за националне мањине, Георге Владеску-Ракоса, приликом сусрета са Николом Груловићем 20. јуна изнео званични став своје владе да се што пре приступи ревизији школске конвенције из 1933. године, јер је у програ-

24 Исто, 44–45.

25 Исто, 45.

26 Исто.

27 Архив Југославије (АЈ), фонд 836, Кабинет маршала Југославије, I–3–b/539, Извештај делегата у Румунији врховном команданту Југословенске армије, председнику Владе, маршалу Југославије другу Јосипу Брозу Титу, Букурешт, 5. мај 1945. године, 2.

му владе било подржављење свих школа, иако је и нови румунски закон предвиђао могућност постојања конфесионалних школа.²⁸

Одлучујућа фаза подржављења српских вероисповедних школа у Румунији отпочела је септембра 1945. доласком делегата Министарства просвете ДФЈ Стевана М. Филиповића у Темишвар. Он је убрзо, већ 7. септембра, одржао састанак са Епархијским школским одбором, на челу са протом Слободаном Костићем, коме је присуствовало свега 4 од 14 чланова изабраних још 1926. године, тј. двојица свештеника и двојица учитеља.²⁹ Пошто их је опширно известио о начину организације мањинског школства у Југославији, сугеришући им тиме модел коме би и сами требало да теже у Румунији, Филиповић је отворено оспорио легитимитет Епархијског школског одбора питањем да ли они сами сматрају да и даље представљају народ. Прота Костић је одговорио потврдно, наводећи да Епархијски школски одбор има редовну комуникацију са свим црквеним општинама, што су и остали чланови потврдили. Филиповић је потом напоменуо како је већ данима водио разговоре и прикупљао податке ради ефикаснијег слања југословенске помоћи, али да из разговора са надлежнима није успео ништа да сазна, јер се право стање „замазује и прикрива“.³⁰ Будући да су остали чланови одбора ћутали, прота Костић је, осетивши се прозваним, иступио и нагласио како су српским вероисповедним школама били најпотребнији учитељи, изразивши наду да ће их Министарство просвете ДФЈ и послати. Ово је било у складу са његовим ранијим захтевима упућеним новим југословенским властима. Иако је делегат Министарства просвете ДФЈ, Филиповић, тврдио да од Епархијског школског одбора није могао добити било какве податке, исти тај одбор, односно прота Слободан Костић, упутио је још 31. марта 1945. на захтев Просветног одељења Повереништва АСНОС-а опширан извештај у којем је недостатак учитеља истакао као највећи и најхитнији проблем.³¹ Осим тога, прота Костић је у извештају доставио и своју молбу за

28 ДАМСПС, ПА, 1945, Румунија, фасц. 27, дос. 20, Извештај Представништва ДФЈ у Букурешту Министарству спољних послова у Београду, Букурешт, 5. јул 1945. године, Пов. бр. 2167, 1.

29 ДАМСПС, ПА, 1945, Румунија, фасц. 27, дос. 20, Извештај о школама наших народа у Румунији, Београд, 17. септембар 1945. године, Пов. бр. 483, прилог 1, 2.

30 Исто, 3.

31 АЈ, фонд 313, Министарство просвете Владе ФНРЈ, фасц. 1, арх. јединица 1, Извештај православне српске Епархије темишварске у Темишвару упућен Персоналном одељењу Повереништва просвете при Председништву АСНОС-а, Темишвар, 31. март 1945. године, 1–5.

помоћ коју је нешто раније упутио Синоду СПЦ, као и податке о броју школа, структури ученика по полу и узрасту, исказе учитеља, детаље о њиховим платама, па чак и личне податке учитеља који су били румунски држављани.³² Два месеца раније, повереник за просвету Председништва АСНОС-а тражио је сличне податке и од представништва НКОЈ-а у Букурешту, упућујући представништво управо на Епархијски школски одбор у Темишвару поводом питања школства, а на Словенски антифашистички фронт и његове руководиоце поводом персоналних питања, односно оцена и „политичких карактеристика“ наставника.³³ Повереник за просвету је представништву у Букурешту наложио и да се, уколико у Румунији има учитеља и наставника који раде у српским школама, а не примају плату, њима реши привремено и то питање, али уз оgradu да би ти учитељи и наставници требало да буду „политички и иначе исправни“.³⁴ Остајући и даље при тврдњи да од Епархијског школског одбора није могао добити никакве податке, Филиповић је саопштио да одбор није био пуноправан, да су његове одлуке биле неважеће и да ће он стога састанку надаље присуствовати само као посматрач.³⁵ Сутрадан, 8. септембра, у Темишвару је одржана трећа учитељска скупштина на којој су изнова изнете притужбе на рад Епархијског школског одбора коме је изгласано неповерење, о чему је донета и одговарајућа резолуција, упућена Министарству просвете у Букурешту.³⁶ Делегат Министарства просвете ДФЈ, Стеван М. Филиповић, који је по свему судећи овом скупу и присуствовао, доставио је властима у Београду записник са ове скупштине подвлачећи да су „учитељи сада одлучно устали противу проте“, као и да очекују да их југословенско Министарство просвете у томе подржи.³⁷ У том смислу обећавајуће је деловала и све очигледнија сарадња нових југословенских и румунских власти. На састанку југословенског представника у Букурешту Николе Груловића и румунског министра за националне мањине Владеску-Ракосе 30. августа 1945. главна тема било је питање југословенских мањинских школа у румунском Банату. Владеску-Ракоса је истицао зва-

32 Исто, 5.

33 АЈ, 313–1–1, Допис повереника за просвету Председништва АСНОС-а упућен представништву НКОЈ-а у Букурешту, Београд, 22. јануар 1945. године.

34 Исто.

35 ДАМСПС, ПА, 1945, Румунија, фасц. 27, дос. 20, Извештај о школама наших народа у Румунији, Београд, 17. септембар 1945. године, Пов. бр. 483, прилог 1, 3.

36 Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919–1989*, 45.

37 ДАМСПС, ПА, 1945, Румунија, фасц. 27, дос. 20, Извештај о школама наших народа у Румунији, Београд, 17. септембар 1945. године, Пов. бр. 483, прилог 1, 4.

ничан став своје владе да би све школе требало да пређу под управу државе, док је Груловић наглашавао да такав став „одговара и политички и национално“ југословенским интересима у вези са мањинским школама у Румунији, где се „не може дозволити да школама и надаље управљају фашистички, профашистички и реакционарни елементи“.³⁸

Иако у документу није поменуто ниједно име, у случају српских вероисповедних школа јасно је да су „фашистички, профашистички и реакционарни елементи“ имали и своје име – прота Слободан Костић.³⁹ Познавајући догађаје који су уследили, као и садржај југословенских архивских извора, тешко је отети се утиску да је процес подржављења српских вероисповедних школа у Румунији имао и димензију идеолошког и личног обрачуна са протом Костићем. О томе сведочи и чињеница да је личности и делатности проте Костића био посвећен и добар део, иначе, опширног извештаја Стевана Филиповића. Он је Костића окарактерисао као интелигентног човека који је све послове Епархије темишварске СПЦ држао чврсто у својим рукама, који је познавао и користио људске мане и слабости, умео да се снађе у свакој ситуацији и да „подеси“ своје понашање тако да је „према пузавцима строг, добродушне убеђује, јачима од

38 ДАМСПС, ПА, 1945, Румунија, фасц. 27, дос. 20, Извештај Николе Груловића о разговору са румунским министром мањина Владеску-Ракосом упућен Министарству иностраних послова у Београду, Букурешт, 9. септембар 1945. године, Пов. бр. 4366, 1.

39 Протојереј Слободан Т. Костић (1884–1956), рођен је 1884. у Бачком Градишту, гимназију је завршио у Новом Саду, а Богословију у Сремским Карловцима. Рукоположен је 1907. године, од када је служио у Малом Бечкереку, а потом од 1909. у Темишвару (Махали). Био је представник Срба из Темишвара на Великој народној скупштини у Новом Саду 25. новембра 1918. године. Примео је румунско држављанство и постао епархијски бележник 1919. и уредник епархијског листа *Гласник* основаног 1921. године, док је 1928. добио премештај у парохију Темишвар (Град). Од 1942. до пензионисања 1947. године био је архијерејски заменик. Међу Србима у румунском Банату био је веома активан на културном и просветном пољу, значајно је допринео отварању Српске секције ниже и више гимназије у Темишвару, био је председник Управног одбора певачког савеза. Аутор је више монографских публикација о историји српског народа и цркве у Румунији, као и о страдању СПЦ у ваљевском крају за време Првог светског рата. Више о биографији и књижевном раду проте Слободана Костића видети у: Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919–1989*, 161–162; Стеван Бугарски, *Прота Слободан Костић – жижа свога времена*, (Нови Сад: Матица српска, 2002); *Српски биографски речник*, 5, (Нови Сад: Матица српска, 2011), 295–296; *Књижевни рад проте Слободана Костића*, (Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2006).

себе ласка⁴⁰. Филиповић је тврдио и да је прота Костић користио заштиту Светог Синода СПЦ, да је пре рата био у добрим односима са свим југословенским режимима, да је исто тако био у добрим односима и са румунским властима, што је код тамошњег српског живља остављало утисак како је прота био „свемогућ“.⁴¹ Ипак, оно што је заиста сметало новим југословенским властима нису биле очигледне људске и организационе способности проте Слободана Костића, већ његова идеолошка блискост и доказане везе са покретом Драже Михаиловића током и након Другог светског рата. Међу Србима у румунском делу Баната, после масовних злочина мађарске фашистичке војске над цивилима у Новом Саду почетком 1942. године, завладао је страх да би у случају мађарске окупације целог Баната слични злочини могли да се понове, због чега је прота Костић покушао да уз помоћ свог сина Немање, који је пре рата живео у Београду, а са избијањем устанка се придружио Равногорском покрету, организује неки вид самоодбране Срба у Банату.⁴² Прве контакте са официрима Југословенске војске у отаџбини, конкретно, са капетаном Јованом Брковићем из штаба Велимира Пилетића, команданта Тимочког корпуса, остварио је протин сарадник Радивој Фенлачки.⁴³ Средином августа у Темишвару се појављују Немања Костић и мајор Душан Ристић, човек од поверења Драже Михаиловића, након чега прота Слободан Костић организује скупштину Епархијске конзисторије 18. августа 1942, на којој је, поред Немање Костића и мајора Ристића који су дошли из Србије, учествовало око 60 највиђенијих тамошњих Срба – свештеника, калуђера, адвоката, новинара и учитеља.⁴⁴ Прота Костић је на састанку предложио превентивно организовање одбрамбених јединица што је опрезни Радивој Фенлачки, у то време већ познат као човек близак Совјетима, одбацио као опасан предлог, те је читава акција млађег и старијег Костића „остала да виси у ваздуху“. Пошто је о свему убрзо био обавештен Гестапо у Србији, све се завршило судским процесом 1943, на коме су главни организатори скупа, захваљујући подршци румунских власти, осуђени на симболичне казне.⁴⁵ Иако су и прота Костић и Фенлачки, као и Немања

40 ДАМСПС, ПА, 1945, Румунија, фасц. 27, дос. 20, Извештај о школама наших народа у Румунији, Београд, 17. септембар 1945. године, Пов. бр. 483, прилог 1, 1.

41 Исто.

42 Milin, *Sârbii din România*, 25.

43 Стојанов, *Југословенска национална мањина у Румунији*, 74.

44 Milin, Milin, *Sârbii din România. Documentar și studii*, 25; Радивој Фенлачки, *Живот кроз казивања*, (Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2010), 10–11.

45 Исто.

Костић и неколицина других виђенијих Срба завршили у затвору, ослобођени су после годину дана.⁴⁶ Ипак, нове југословенске власти нису заборавиле ову епизоду: чим је Темишвар ослобођен, „наши борци“ одвели су проту Костића у Вршац на саслушање одакле се, на изненађење многих, вратио после неколико дана тврдећи да има написано да није ни за шта крив, што је додатно допринело његовом ореолу „свемогућег“.⁴⁷ Ипак, у Београду су проту Костића и даље сумњичили за помагање четницима који су преко Румуније бежали на Запад током 1945. и 1946. године, у чему се нарочито истицао његов син Немања.⁴⁸ Да је прота Костић био главни противник „напредне струје“ међу Србима мађинцима у Румунији и сметња реализацији идеја нових југословенских власти на том простору, показује и труд власти да одатле уклоне људе блиске Костићу. Предлажући решења за проблеме школа и наставника у Румунији делегат Стеван Филиповић је тражио да се у земљу што пре врате учитељ Радисав Максић, јер је био „исувише везан за проту“, и учитељица Десанка Јовандерић, као „приврженик протин“ и препрека акцијама ССКДУР-а.⁴⁹

Током октобра 1945. у сталним контактима између југословенских власти, Епархијског школског одбора и надлежних власти у Румунији постало је јасније ко од ових актера тежи каквом решењу, када је у питању било тешко стање српских вероисповедних школа у Банату. Иако је од самог почетка било јасно да Епархијски школски обор на челу са протом Костићем жели да задржи вероисповедни карактер српских основних школа у Румунији, а румунске и југословенске власти да их подржаве, у једном тренутку, управо током октобра 1945. године, у Београду су из разлога који нису имали везе са школством, одлучили да за још неко време задрже постојеће стање, пре свега, јер је оно почивало на међудржавној Конвенцији из 1933. године. Првобитно, крајем септембра 1945, југословенско Министарство просвете је предлагало Министарству иностраних послова да се Конвенција из 1933. замени новом, „јер ће само тако бити могуће да се спречи уплив реакционарних елемената“ који су

46 Стојанов, *Југословенска национална мањина у Румунији*, 74; Фенлачки, *Живот кроз казивања*, 12.

47 ДАМСПС, ПА, 1945, Румунија, фасц. 27, дос. 20, Извештај о школама наших народа у Румунији, Београд, 17. септембар 1945. године, Пов. бр. 483, прилог 1, 1.

48 Стојанов, *Југословенска национална мањина у Румунији*, 88–89; Велимир Пилетић, *Судбина српског официра*, (Крагујевац: Погледи, 2002), 111–112.

49 ДАМСПС, ПА, 1945, Румунија, фасц. 27, дос. 20, Извештај о школама наших народа у Румунији, Београд, 17. септембар 1945. године, Пов. бр. 483, прилог 1, 5.

управљали српским вероисповедним школама.⁵⁰ Међутим, на конференцији представника Министарства просвете и Министарства иностраних послова, 10. октобра, заузет је сасвим супротан став: сви су се сагласили да постојећа Конвенција из 1933. остане на снази из два разлога – прво, том конвенцијом је питање српских мањинских школа било решено повољније него што би то било према важећим румунским прописима и друго, свакако важније, потписивање нове конвенције није било могуће пре него што Румунија потпише мировни споразум, „пошто се не зна како ће бити решено питање границе између наше и румунске државе“.⁵¹ Југословенско Министарство иностраних послова водило је, у ствари, рачуна о томе да би захтев за склапање нове школске конвенције био „опасан“, јер би прејудуцирао „наша територијална потраживања према Румунији“.⁵² Овај нови југословенски став био је врло брзо примењен у пракси. У Темишвару је 24. октобра 1945. Станоје Жупански, референт за школска питања Представништва ДФЈ у Букурешту, организовао састанак коме су, поред њега, присуствовали прота Слободан Костић и Радивој Фенлачки испред Епархијског школског одбора, југословенски министар пољопривреде прота Милан Смиљанић који се враћао из посете Букурешту, секретар Учитељског удружења Лазар Адамов и инспектор румунског Министарства за националне мањине, Богацеану. Том приликом прота Слободан Костић изнео је бројне жалбе на третман српских вероисповедних школа и инспектору Богацеану, у форми молбе, изнео неколико предлога: да се уз очување вероисповедног карактера све српске мањинске школе убудуће финансирају из буџета Министарства просвете Румуније (укључујући и пензије учитеља), да се на терет пореза од 14% покрију сва дуговања школа, да се школама у Банатској клисури обезбеде зграде, као и да се осигура настава на српском језику и у оним школама које у том тренутку нису имале довољан број ученика.⁵³ Инспектор Богацеану је, међутим, све време форсирао подржављење школа инсисти-

50 ДАМСПС, ПА, 1945, Румунија, фасц. 27, дос. 20, Допис помоћника министра просвете ДФЈ упућен Министарству иностраних послова, Београд, 25. септембар 1945. године, Пов. бр. 4662, 2.

51 ДАМСПС, ПА, 1945, Румунија, фасц. 27, дос. 14, Записник са Конференције по питању наших мањинских школа у Румунији, Београд, 10. октобар 1945. године, Пов. бр. 4902, 2.

52 ДАМСПС, ПА, 1945, Румунија, фасц. 27, дос. 14, Pro memoria, Београд, 5. јануар 1946. године.

53 АЈ, 313–1–1, Извештај о положају и потребама српских вероисповедних основних школа у Румунији, Темишвар, Бр. 218, 25. октобар 1945. године, 3–4.

рајући на демократском карактеру новог румунског закона о националним мањинама.⁵⁴ Он је све примедбе и молбе проте Костића записивао, али је тражио да се све то достави и писмено, те је убрзо сачињен извештај који је Представништво ДФЈ у Букурешту требало да преда Министарству националних мањина и Министарству просвете Румуније. Извештавајући надлежне у Београду о овом састанку, Станоје Жупански је изнео своје предлоге: да српске мањинске школе у румунском Банату и даље остану вероисповедне; да због перспективе скорог подржављења оне и надаље остану под управом Епархијског школског одбора, с тим да се тај одбор стави под контролу Представништва ДФЈ и Учитељског удружења; да се молба Епархијског школског одбора преда Министарству за националне мањине, чиме би се избегло да држава формално инсистира на кршењу Конвенције из 1933. године, као и да се Светом Синоду СПЦ скрене пажња на „штетан и анационалан рад“ проте Костића.⁵⁵ По свим овим питањима Жупански је тражио инструкције и став Министарства просвете и Министарства иностраних послова, сматрајући да Представништво ДФЈ није било овлашћено да доноси одлуке о тако важним питањима. Из истог разлога молба Епархијског школског одбора упућена румунском Министарству за националне мањине у тренутку писања извештаја Станоја Жупанског и даље се, непрослеђена, налазила у Представништву ДФЈ у Букурешту.⁵⁶ Међутим, инструкције које је Жупански очекивао никако нису стизале из Београда. С обзиром да је школска година већ била увелико почела, он је 11. новембра 1945. од Министарства просвете поново тражио директиве, наглашавајући хитност решавања конкретних питања.⁵⁷ Тек 28. новембра Министарство просвете се сагласило да се молба Епархијске школске управе из Темишвара достави румунском Министарству за националне мањине, с обзиром да је то био захтев који је дошао из редова саме мањине, чиме југословенска држава није излазила из оквира Конвенције из 1933. године.⁵⁸

54 АЈ, 313–1–1, Извештај Станоја Жупанског о положају и потребама српских вероисповедних основних школа румунског Баната, хрватских основних школа, српских одељења гимназије у Темишвару и учитељске школе у Темишвару, Букурешт, 30. октобра 1945. године, 2.

55 Исто, 3–4.

56 Исто, 2.

57 АЈ, 313–1–1, Допис Представништва ДФЈ у Букурешту упућен Министарству просвете у Београду, Пов. бр. 59/1, Букурешт, 11. новембар 1945.

58 АЈ, 313–1–1, Допис помоћника министра просвете ДФЈ упућен Политичком одељењу Министарства иностраних послова, Пов. бр. 849, Београд, 28. новембар 1945. године.

Током јануара 1946. југословенске власти су, узимајући у обзир све предлоге и мишљења, коначно уобличиле свој став у вези са стату-сом српских вероисповедних основних школа у Румунији, на основу кога је Министарство иностраних послова саставило један *Aide-mémoire* намењен румунским властима. У том документу изнете су познате чињенице о лошем стању српских и хрватских мањинских школа у Румунији за које су у Југославији окривили, како објективне околности попут социјално-економских промена (аграрна реформа), тако и саме румунске власти које се нису придржавале одредаба Конвенције из 1933. године.⁵⁹ Не помињући ни једном једином речју статус српских вероисповедних школа, тј. њихово подржавање, југословенске власти су предлагале оснивање Народно-школских одбора који би преузели функције Епархијског црквено-школског одбора и у чијем би саставу већину требало да чине представници радника, сељака и занатлија из редова српске мањине.⁶⁰ Од румунских власти је тражено да преузму на себе издржавање школа и учитеља (укључујући и исплате пензија), да Народно-школским одборима предају школске зграде у исправном стању, омогуће отварање мањинских школа у сваком месту са најмање 20 деце стасале за школу, као и да образовање на матерњем језику обезбеде, не само на нивоу основне, већ и средње школе, најмање до краја седмог разреда.⁶¹ Најзад, позивајући се на знатно бољи положај румунских мањинских школа у Југославији, од Румуније је затражено да своје држање усклади са принципима демократичности и реципроцитета. Представник тек проглашене ФНРЈ у Букурешту, Никола Груловић, предао је 12. фебруара овај текст румунском министру иностраних послова, Георге Татарескуу, да би после два одлагања до њиховог поновног сусрета дошло тек 19. фебруара, када је Татареску поново оставио Груловића без одговора.⁶² Том приликом признао је тешко стање југословенских мањинских школа, али је одговорност пребацио на црквене установе које су управљале школама. Сутрадан, 20. фебруара, Румунија је одговорила да се слаже са задржавањем Конвенције из 1933. године, с тим што би црквено-школски одбори препустили држави вођење и финансирање школа у местима са најмање 20 учени-

59 ДАМСПС, ПА, 1946, Румунија, фасц. 76, дос. 1, *Aide-mémoire*, Пов. бр. 715, без датума, 1–2.

60 Исто, 2.

61 Исто.

62 ДАМСПС, ПА, 1946, Румунија, фасц. 76, дос. 1, Допис Представништва ФНРЈ у Букурешту упућен Министарству иностраних послова у Београду, Букурешт, 23. фебруар 1946. године, Пов. бр. 2284, 1.

ка који су наставу пратили на српскохрватском језику.⁶³ За Груловића је овакав одговор био „незадовољавајући“, па је, са дозом огорчености, известио Београд како је Татареску избегавао ову тему, из чега је закључио да румунске власти, у ствари, не намеравају да било шта озбиљно предузму како би поправили тренутно стање, кога су биле свесне, јер су га „оне саме, тенденциозно, и изазвале“.⁶⁴ Сматрао је да су Румуни систем који је примењиван према југословенским мањинским школама ускладили са својом општом политиком према тим мањинама, а која је, у ствари, била само „наставак политике ранијих реакционарних режима“.⁶⁵ Оваква констатација, у време када је Југославија улагала највеће могуће напоре не би ли подржала владу Петру Грозе, морала је и код надлежних у Београду изазвати огорчење.

Не чекајући југословенску реакцију, Румунија је убрзо, 29. марта 1946, уредбом Министарства просвете једнострано подржавила српске вероисповедне школе тако, што је предвидела да се уз румунске државне школе у Банату оснују секције са српским, хрватским и словачким наставним језиком, а да сви учитељи којима су признате квалификације, радни и пензиони стаж пређу у те секције које би биле основане у местима са по најмање 20 ученика.⁶⁶ Одмах по објављивању ове уредбе, Епархијска школска управа на челу са протом Слободаном Костићем упутила је циркулар свим црквеним општинама и учитељима са захтевом да се определе за статус вероисповедне или државне школе, на шта је само 16, махом малих школа, одговорило да желе да остану вероисповедне.⁶⁷ Убрзо је тај број додатно смањен, па је коначно, ретроактивно од 1. априла 1946. године, подржављено 56 српских основних вероисповедних школа, док је само њих осам (седам српских и једна хрватска) остало под контролом црквених власти.⁶⁸ Иако је Представништво ФНРЈ у Букурешту овај поступак проте Костића тумачило као његову жељу да сачува колико-толико власти, оно је ипак признало да је прота Костић тиме успео да

63 Nemanja V. Mitrović, „Jugoslovensko-rumunski odnosi (1954–1968)“, (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2023), 55–56.

64 ДАМСПС, ПА, 1946, Румунија, фасц. 76, дос. 1, Допис Представништва ФНРЈ у Букурешту упућен Министарству иностраних послова у Београду, Букурешт, 23. фебруар 1946. године, Пов. бр. 2284, 2.

65 Исто.

66 ДАМСПС, ПА, 1946, Румунија, фасц. 76, дос. 2, Извештај о подржављењу наших школа, Букурешт, без датума, Пов. бр. 5937, 1.

67 Исто, 1–2; Церовић, *Срби у Румунији од раног средњег века до данашњег времена*, 448.

68 ДАМСПС, ПА, 1948, Румунија, фасц. 131, дос. 8, Српско-хрватске школе у Румунији, Пов. бр. 47459, без датума, 2.

очува мањинске школе у местима где би оне, због малог броја ученика, биле укинуте.⁶⁹ Будући да је ова уредба румунског Министарства просвете услед очекиваног доношења новог закона била привременог карактера, референт за школска питања при Представништву ФНРЈ у Букурешту, Станоје Жупански упозоравао је надлежне у Београду да би приликом коначног регулисања питања мањинских школа требало повести рачуна о читавом низу конкретних захтева на којима би Југославија требало да инсистира, јер устројство румунских државних школа није водило много рачуна о интересима националних мањина. Жупански је саветовао да се инсистира да се у прва четири разреда настава изводи искључиво на српском језику, пошто су у државним школама већ од трећег разреда, поред румунског језика као предмета, на румунском предавани историја и географија.⁷⁰ Поред тога, предлагао је увођење законске обавезе уписа српске деце искључиво у српске секције државних школа, да се минимум од 20 ученика потребних за отварање српске секције смањи на 10 до 15, да школски инспектор задужен за ове секције буде обавезно „наше народности“ (али истовремено особа у коју би „наша Влада имала пуно поверење“), да учитељи буду искључиво из редова мањинаца, јер су румунске власти већ вршиле припреме да на упражњена места поставе учитеље етничке Румуне који знају српски језик, као и да се инсистира на оснивању забавишта за децу млађу од седам година при мањинским школама.⁷¹ Скретање пажње југословенским властима на ове проблеме било је готово пророчанско: већ у прва два месеца рада српских секција при румунским државним школама уочене су озбиљне последице по њихов најважнији циљ – очување националног, језичког и културног идентитета припадника српске и других југословенских националних мањина у Румунији. Средином маја 1946. учитељи су се жалили Представништву ФНРЈ у Букурешту да румунске власти отежавају отварање и рад српских одељења, саботирају их приликом набавке неопходних потрепштина (наставних средстава, школског прибора, огрева) и премештају најспособније учитеље из града у село, или из већег у мање село, тј. у места где њихова активност на културном и просветном пољу није могла доћи до изражаја.⁷²

69 ДАМСПС, ПА, 1946, Румунија, фасц. 76, дос. 2, Извештај о подржављењу наших школа, Букурешт, без датума, Пов. бр. 5937, 2.

70 Исто.

71 Исто, 3.

72 ДАМСПС, ПА, 1946, Румунија, фасц. 76, дос. 2, Извештај Николе Груловића о стању мањинских школа у Румунији упућен Министарству иностраних послова у Београду, Букурешт, 21. мај 1946. године, Пов. бр. 5955, 2.

Никола Груловић је из Букурешта извештавао Министарство иностраних послова да румунско Министарство просвете није намеравало да поступи сходно сопственој уредби. Према његовим сазнањима, они су планирали да школе подржаве, па да тек онда редуковани број учитеља приме на сопствени буџет с циљем свођења броја мањинских школа на минимум.⁷³ Приликом његове интервенције у Министарству националних мањина, где је захтевао да се српским школама у Банатској клисури обезбеде зграде за рад, отворено му је речено да би било боље да се број школа смањи, да се неке школе укину, а ученици пређу у румунске школе и све то под изговором уштеде у буџету. Груловић је, стога, стекао уверење да Румуни не мисле да спроведу у живот Уредбу о мањинским школама од 29. марта 1946. ради „одржавања и спровођења демократских принципа“, већ искључиво у оној мери у којој „би она могла послужити за румунизацију мањина“.⁷⁴ У Београду је ово могло изазвати забринутост, с обзиром да је Румунија и у међуратном периоду била више пута тужена Друштву народа због затварања мањинских школа у Ердељу и Банату, пошто би локалне власти претходно извршиле притисак на родитеље да одустану од уписа деце у мањинске школе.⁷⁵ До лета појавио се и проблем у вези са надлежностима управитеља, тј. директора школа. Директори српских и хрватских секција при румунским државним школама били су подређени директорима државних школа и лишени повластица које су, иначе, следовале директорима школа, јер је такве повластице могао имати само један директор, а то је по правилу увек био онај румунски.⁷⁶ Иако је преостајало још много нерешених проблема, југословенске власти су својим највећим успехом до тада сматрале именовање њима блиског учитеља Лазара Адамова из Темишвара за инспектора српских и хрватских школа у румунском Банату, што је постигнуто на њихов изричит захтев.⁷⁷

73 ДАМСПС, ПА, 1946, Румунија, фасц. 76, дос. 2, Извештај Николе Груловића о стању мањинских школа у Румунији упућен Министарству иностраних послова у Београду, Букурешт, 22. мај 1946. године, Пов. бр. 5937.

74 Исто.

75 ДАМСПС, ПА, 1946, Југославија, фасц. 44, дос. 9, Наше школе у Румунији, Београд, 7. мај 1946. године, Пов. бр. 15478, 4.

76 ДАМСПС, ПА, 1946, Румунија, фасц. 76, дос. 9, Допис шефа I регионалног одсека Министарства иностраних послова ФНРЈ упућен Комитету за школе и науку при Влади ФНРЈ, Београд, 14. август 1946. године, Пов. бр. 9485.

77 ДАМСПС, ПА, 1946, Румунија, фасц. 76, дос. 9, Допис шефа I регионалног одсека Министарства иностраних послова ФНРЈ упућен Комитету за школе и науку при Влади ФНРЈ, Београд, 13. август 1946. године, Пов. бр. 9449.

Подржављење већине српских вероисповедних основних школа у Румунији 1. априла 1946. године (а и оних седам преосталих већ две године касније, када је Народна Република Румунија, према совјетском моделу, забранила постојање приватних образовних установа) није истовремено означило и крај обрачуна „напредне струје“ међу српском мањином и Титове Југославије са протом Слободаном Костићем. У очима званичног Београда он је, и пре и после рата, „својим анационалним ставом и реакционарношћу ометао правилан национални, политички и културно-просветни развитак Срба у румунском Банату“.⁷⁸ Полазећи од овакве квалификације, југословенска амбасада у Букурешту је средином јула 1946, на „молбу“ ССКДУР-а из Темишвара, интервенисала директно код председника румунске владе Петру Грозе. На тражење ССКДУР-а да се прота Костић смени и замени протом Миланом Николићем, Гроза је поручио југословенској влади да он „неће радити ни са једним нашим човеком који не би био стопроцентно за Титову политику“.⁷⁹ Као резултат ове интервенције уследио је готово невероватан потез румунске владе: Министарство вера Румуније је 2. септембра донело одлуку о смени прота Слободана Костића са места управника Викаријата СПЦ у Темишвару и постављењу прота Милана Николића на његово место.⁸⁰ Ова одлука, без икаквог правног утемељења (што су свакако знали и у Букурешту и у Београду) изазвала је велико задовољство југословенских власти којима, очигледно, није било довољно што су проту Костића развластили по питању мањинских школа, већ су желеле и да га уклоне са његових црквених дужности. Пошто је обавештен о овој одлуци, прота Костић је одбио да преда дужност проти Николићу, истичући да румунска влада не може да поставља српске свештенике, већ искључиво Свети Синод СПЦ који је, иначе, истог дана када је објављена и одлука румунске владе о смени Костића, упутио писмо којим је демантовао смену и поново

78 ДАМСПС, ПА, 1946, Румунија, фасц. 76, дос. 3, Допис Јоже Брилеја начелника Политичког одељења Министарства иностраних послова ФНРЈ упућен Председништву Владе ФНРЈ, Београд, 13. новембар 1946. године, Пов. бр. 13118, 1.

79 ДАМСПС, ПА, 1946, Румунија, фасц. 76, дос. 2, Телеграм амбасадора Данета Медаковића упућен Министарству иностраних послова у Београду, Букурешт, 11. јули 1946. године, Пов. бр. 8302; Милин, Милин, Михајлов, *Срби у Румунији за време комунизма*, 17.

80 ДАМСПС, ПА, 1946, Румунија, фасц. 76, дос. 3, Допис Амбасаде ФНРЈ у Букурешту упућен Министарству иностраних послова ФНРЈ, Темишвар, 3. септембар 1946. године, Пов. бр. 10727; Mitrović, „Jugoslovensko-rumunski odnosi (1954–1968)“, 56.

га потврдио на његовом положају.⁸¹ Сходно томе, југословенске власти су се убрзо определиле за притисак на Свети Синод СПЦ коме се обратио ССКДУР из Темишвара, молећи га за потврду одлуке румунске владе, док је југословенско Министарство иностраних послова „препоручило“ Синоду да ову молбу уважи, али без резултата.⁸² Притисак на Синод предлагао је и амбасадор Дане Медаковић који је ишао и корак даље – за њега је прота Милан Николић као удовац био „врло подесна личност“ и за упражњено место сâмог темишварског епископа.⁸³ Опирући се притисцима, Свети Синод СПЦ је тек крајем новембра одлучио да на предлог епископа бачког Иринеја у Темишвар упути проту Стевана Самуилова, заменика епископа банатског, са задатком да на лицу места испита ситуацију и поднесе извештај Синоду.⁸⁴ Овим решењем југословенске власти су биле изразито незадовољне, будући да су епископа Иринеја сматрали „протектором“ проте Костића.⁸⁵ Опирање Синода СПЦ смени проте Костића, које је ипак уследило у форми пензионисања 1947. године, није могло да траје дуго, нарочито пошто је у међувремену сâм прота Слободан Костић „сломљен“ личном трагедијом која је сликовито показала колико је било опасно бити идеолошки противник Титове Југославије 1946. године. Наиме, у јеку обрачуна нове Југославије са протом Костићем, његов син Немања је 19. октобра 1946. у Темишвару отет од стране непознатих људи, а његова даља судбина остала неразјашњена до данас.⁸⁶

Процес подржављења српских вероисповедних основних школа у Румунији током 1945. и 1946. које су према међудржавној Конвенцији из 1933. године биле под управом Епархије темишварске Српске православне цркве, показује сву сложеност политичких и друштвених околности које

81 ДАМСПС, ПА, 1946, Румунија, фасц. 76, дос. 3, Допис Јоже Брилеја начелника Политичког одељења Министарства иностраних послова ФНРЈ упућен Председништву Владе ФНРЈ, Београд, 13. новембар 1946. године, Пов. бр. 13118, 1–2.

82 Исто, 2.

83 ДАМСПС, ПА, 1946, Румунија, фасц. 76, дос. 9, Извештај амбасадора Данета Медаковића о политичкој ситуацији у Румунији за месец октобар 1946. године, Пов. бр. 13341, 8.

84 ДАМСПС, ПА, 1946, Румунија, фасц. 76, дос. 3, Допис Јоже Брилеја начелника Политичког одељења Министарства иностраних послова ФНРЈ упућен Председништву Владе ФНРЈ, Београд, 19. децембар 1946. године, Пов. бр. 14243.

85 Исто.

86 Милин, Милин, *ССКДУР или Срби из Румуније*, 33; Milin, Milin, *Sârbii din România. Documentar și studii*, 54; Miodrag Milin, „Societate și școală la sârbii bănățeni (tendințe și atitudini – sec. XX)“, *Sârbii din România în secolul XX*, ed. Miodrag Milin, (Cluj-Napoca: Argonaut, 2012), 19.

су у Југославији и Румунији настале непосредно после Другог светског рата. Југославија, која је већ крајем 1945. године постала једнопартијска држава „народне демократије“, тежила је да искористи лоше стање српских вероисповедних школа у Румунији за остварење својих идеолошких циљева у односу на СПЦ који су укључивали потискивање цркве из друштвеног и политичког живота. Југославија се отворено залагала за подржављење српских вероисповедних школа у Румунији, иако је била свесна да је тај статус школа био повољнији за очување националног, језичког и културног идентитета Срба у Банату. Југословенско залагање за подржављење ових школа било је и део подршке Комунистичкој партији Румуније која се борила за освајање апсолутне власти у земљи, иако су у Београду знали и предвиђали да ће Румунија подржављење мањинских школа искористити за јачање притиска у правцу асимилације, што се убрзо и догодило. Не базирајући се на последице које је и сама предвиђала, Титова Југославија је идеолошким обрачуном са Српском православном црквом и протојерејем Слободаном Костићем, српску националну мањину у Румунији изложила процесу денационализације чије су последице видљиве и данас.

Резиме

Процес подржављења српских вероисповедних основних школа у Румунији током 1945. и 1946. године, које су према међудржавној Конвенцији из 1933. године биле под управом Епархије темишварске Српске православне цркве, показује сву сложеност политичких и друштвених околности које су у Југославији и Румунији настале непосредно после Другог светског рата. Југославија, која је већ крајем 1945. постала једнопартијска држава „народне демократије“, тежила је да искористи лоше стање српских вероисповедних школа у Румунији за остварење својих идеолошких циљева у односу на СПЦ, укључујући потискивање цркве из друштвеног и политичког живота. Југославија се отворено залагала за подржављење српских вероисповедних школа у Румунији иако је била свесна да је тај статус школа био повољнији за очување националног, језичког и културног идентитета Срба у Банату. Југословенско залагање за подржављење ових школа било је и део подршке Комунистичкој партији Румуније која се борила да освоји сву власт у земљи, иако су у Београду били свесни да ће Румунија подржављење мањинских школа искористити за јачање националне асимилације, што се убрзо и догодило. Не базирајући се на последице које је и сама предвиђала, Титова Југославија је идеолошким обрачуном са Српском православном црквом и протоје-

рејем Слободаном Костићем српску националну мањину у Румунији изложила процесу денационализације чије су последице видљиве и данас.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije: Fond 313, Ministarstvo prosvete Vlade FNRJ; Fond 836, Kabinet maršala Jugoslavije
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije. Politička arhiva
- Cerović, Ljubivoje. *Srbi u Rumuniji od ranog srednjeg veka do današnjeg vremena*. Novi Sad: Matica srpska, 1997. (Cyrillic)
- Cvetković, Vladimir Lj. „Crvena armija na Dunavu, oslobođenje Beograda i težnje Srba iz Rumunije ka prisajedinjenju Jugoslaviji 1944–1945. godine“. *Oslobođenje Beograda 1944. godine*, tematski zbornik radova, ur. Aleksandar Životić, 168–184. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2010. (Cyrillic)
- Cvetković, Vladimir Lj. “Josip Broz Tito, Petru Groza and Yugoslav-Romanian Relations 1945 – 1947“. *New Cultural and Political Perspectives on Serbian-Romanian Relations*, South-East European History, Vol. 5, eds. Aleksandra Đurić Milovanović, Jovana Kolundžija, Mircea Măran, Otilia Hedeşan, Christene D’Anca, 173–197. New York: Peter Lang Publishing Inc., 2023.
- Cvetković, Vladimir Lj. „Obnova diplomatskih odnosa Jugoslavije i Rumunije posle Drugog svetskog rata“. *Tokovi istorije* 1/2022, 131–150. (Cyrillic) DOI: 10.31212/tokovi.2022.1.cve.131-150
- Cvetković, Vladimir Lj. „Od neprijatelja do prijatelja i natrag: transformacije jugoslovenske politike prema Rumuniji 1944–1948. godine“. *Novi horizonti spoljne politike Jugoslavije – Balkan, Evropa, svet*, tematski zbornik radova, ur. Jovan Čavoški, Aleksandar V. Miletić, 53–82. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2023. (Cyrillic)
- Cvetković, Vladimir Lj. “Yugoslavia and the crisis of Petru Groza government (August 1945 – January 1946)“. *Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“ din Iaşi, s.n., Istorie* 68/2022, 65–77.
- Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*. Beograd: Rad, 1988.
- Fenlački, Radivoj. *Život kroz kazivanja*. Temišvar: Savez Srba u Rumuniji, 2010. (Cyrillic)
- Janjetović, Zoran. *Deca careva, pastorčad kraljeva*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2005.
- Milin, Andrej, Milin Miodrag. *SSKDUR ili Srbi iz Rumunije na barikadama Hladnog rata*. Temišvar: Savez Srba u Rumuniji, 2009. (Cyrillic)

- Milin Andrej, Milin Miodrag, Mihajlov Cvetko. *Srbi u Rumuniji za vreme komunizma. Zvučni arhiv i priručnik o stradanju*. Temišvar: Savez Srba u Rumuniji, 2011. (Cyrillic)
- Milin, Miodrag. „Societate și școală la sârbii bănățeni (tendințe și atitudini – sec. XX)“. *Sârbii din România în secolul XX*, ed. Miodrag Milin, 15–22. Cluj-Napoca: Argonaut, 2012.
- Milin Miodrag, Andrei Milin. *Sârbii din România. Documentar și studii despre remodelarea identitară*. Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2017.
- Mitrović, Nemanja V. „Jugoslovensko-rumunski odnosi (1954–1968)“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2023.
- Obradović, Marija. „*Narodna demokratija*“ u Jugoslaviji 1945–1952. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1995.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988, III: Socijalistička Jugoslavija 1945–1988*. Beograd: Nolit, 1988.
- Petranović Branko, Sava Dautović. *Jugoslavija, velike sile i balkanske zemlje, 1945–1948. Iskustvo „narodne demokratije“ kao partijske države*. Beograd; Podgorica, Istorijski institut Crne Gore, 1994.
- Petrović Todosijević, Sanja. *Otećemo svetlost bučnom vodopadu. Reforma osnovnoškolskog sistema u Srbiji 1944–1959*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2018. (Cyrillic)
- Petrović Todosijević, Sanja. „Reforma osnovnoškolskog sistema u Srbiji 1944–1959“. *Bez škole šta bi mi?! Ogleđi iz istorije obrazovanja u Srbiji i Jugoslaviji od 19. veka do danas*, tematski zbornik radova, ur. Aleksandra Ilić Rajković, Sanja Petrović Todosijević, 285–317. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije; Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 2021. (Cyrillic)
- Piletić, Velimir. *Sudbina srpskog oficira*. Kragujevac: Novi pogledi, 2002. (Cyrillic)
- Popi, Gligor. *Jugoslovensko-rumunski odnosi 1918–1941*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, 1984.
- Radić, Radmila. *Država i verske zajednice 1945–1970, I–II*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2002. (Cyrilic)
- Sabljčić, Dušan. *Srpsko školstvo u Rumuniji 1919–1989*. Temišvar: Demokratski savez Srba i Karaševaka u Rumuniji, 1996. (Cyrillic)
- Stojanov, Pavle. *Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji*. Beograd: Kultura, 1953. (Cyrillic)

SUMMARY

Vladimir Lj. Cvetković

TITO'S YUGOSLAVIA AND SERBIAN RELIGIOUS PRIMARY SCHOOLS IN ROMANIA, 1945–1946

Abstract: Based on Yugoslav archival sources and relevant Yugoslav and Romanian historiography, the paper attempts to reconstruct the process of nationalization of Serbian religious primary schools in Romania. At the same time, the intention is to identify the actors and their motivation during the process, with a focus to the ideological interests of the new Yugoslav authorities amid the changing social and political circumstances.

Keywords: Yugoslavia, Romania, Serbian national minority, primary schools, Banat

The process of the nationalizing Serbian religious primary schools in Romania during 1945 and 1946, which according to the interstate convention from 1933, were under the jurisdiction of the Serbian Orthodox Church's Diocese of Timisoara, illustrates the intricacy of the post-World War II political and social landscape in both Yugoslavia and Romania. Yugoslavia, which had already established itself as a one-party "people's democracy" state by the end of 1945, used the poor status of Serbian religious schools in Romania to further its ideological objectives with regard to the SOC, which included stifling the church from social and political life. Despite being aware that it would help preserve the Serbs' national, linguistic, and cultural identity in Banat, Yugoslavia publicly supported the nationalization of Serbian religious schools in Romania. Yugoslav solidarity with the Communist Party of Romania, which fought for absolute control of the nation, included support for the nationalization of these schools. That was the case even though Belgrade officials were fully aware that Romania would exploit minority school nationalization as a pretext to put more pressure on assimilation, which eventually occurred. Through an ideological confrontation with the Serbian Orthodox Church and Archpriest Slobodan Kostić, Tito's Yugoslavia exposed the Serbian national minority in Romania to the process of denationalization, which is still evident today, despite the consequences that were foreseen.